

kupnu sliku o određenom dokumentu. Valja pohvaliti veliki trud priređivača i zahvaliti im što je Ivšićeva zbirka glagoljičnih i ćiriličnih isprava konačno ugledala svjetlo dana u novom i potpunijem ruhu! *Acta Croatica* odsada će biti svima dostupnija i iznimno korisna napose povjesničarima svih profila – kako političkim, pravnim i socijalnim, tako i povjesničarima hrvatskoga jezika. Bez nje ne bi bilo moguće upoznati životne prilike najširih dijelova hrvatskoga stanovništva u srednjem vijeku.

BORIS KUZMIĆ

Христина ТОНЧЕВА-ТОДОРОВА, *Старобългарският Чинъ на Свато Богослaвление. Текстология и редакциu. Университетско издателство »Паисий Хилендарски«, Пловдив 2017., 418 с. ISBN 978-619-202-216-7.*

Монографията на Христина Тончева-Тодорова се вписва в актуално за съвременната медиевистика направление, ориентирано към изучаването на средновековните литургически извори. Изследването на тази проблематика се сблъсква с няколко затруднения, засягащи *Евхология* изобщо. Поради своята важна роля във всекидневния живот на християнина през средните векове тази книга за частното богослужение е широко използвана и от нея са оцелели многобройни ръкописни свидетели. Отворената композиция на евхологичните последования, която допуска редактиране и обновяване на по-големи дялове или на отделни по-малки части, предполага неустановеността на структурата и текстовете в славянската и гръцката практика през цялото Средновековие. Общо това важи за всички богослужбени ръкописи, изградени на мозаечния принцип от различни по обем съставки, но специално трябва да се подчертае, че *Евхологият* изпъква с най-продължителна липса на унификация. В славянска среда той се разделя на две основни книги с различно предназначение: *Молитвеник (Требник)* и *Служебник*, всяка от които има собствен път на развитие. Макар и базирани основно на молитви, евхологичните последования включват и друг тип текстове (библейски, хомилетика, химография, литургически рубрики). Така че, от една страна, тези чинове трябва да се възприемат като функционална цялост, а от друга, нужно е всеки от неевхемните елементи да се проследи в контекста на съответната книга, от която произхожда. Молитвите се изграждат от евхологични клишета и честата им употреба води до силно влияние върху копистите

на запаметени от тях текстове и допълнително допринася за пъстротата на отделните преписи.¹ В най-важните евхологични последования са концентрирани термини и формулировки, отразяващи възлови християнски понятия и догми, и изучаването им изисква и познания в областта на богословието. Тези само бегло очертани особености обясняват защо *Евхологият* е една от най-трудните за научните търсения богослужебни книги. В своето изследване Хр. Тончева-Тодорова се стреми да отчита произтичащите от различните фактори усложнения, като освен това се старее да внесе и необходимия литургически дискурс, извън който е невъзможно да бъде интерпретиран средновековният литургичен текст.

Авторката се концентрира върху един от най-важните компоненти от *Евхология*, **Чинъ освещения вода**, който е илюстративен за дългото и сложно вековно битуване на тази литургическа книга на византийска и славянска почва. С някои изключения² досега *Богоявленският чин* (нататък БЧ) е проучван преди всичко в богословско-литургически план или пък интересът е бил съсредоточен върху частни аспекти, например езика и състава на най-ранния запазен славянски препис в *Синайския глаголически евхологий* (нататък СинЕв), датиран X или XI в. (Sinait. Slav. 37 + Sinait. Slav. 1/N). Следователно диахронната текстология на това последование в славянския свят не е осветлена цялостно според данните от първичните извори. Разработката на Тончева-Тодорова обхваща комплекс от показатели на макро- и микроравнище (композиция на чина, липса или интерполация на отделни елементи, език), които служат за типологизиране на копията, атрибуцията им към дадена редакция и отделянето на пластове в тях. Като особено сполучливо бих определила и решението да бъдат разгледани отделно елементите на БЧ, тъй като в рамките на една и съща функционална единица дори в най-старинните представители те могат да са заети от различни антиграфи и да имат нееднакъв текстологичен облик. Стремещът е вариантите на чина да бъдат контекстуализирани и във византийската традиция. Като съпоставителен

¹ За този аспект на писменото и устното битуване на молитвите, срв. многобройните данни и изводите на ДИМИТРОВА, М. 2014. *Средновековни молитви за родилки. Критическо издание. София: Херон прес.*

² Вж. публикациите VELKOVSKA, E. 1996. *Nuovi paralleli greci dell' Eucologio slavo del Sinai*. Roma: Università di Roma »La Sapienza«; АФАНАСЪЕВА, Т. 2004. Чинопоследование Великого освящения воды на Богоявление в славянских служебниках XI–XV вв. *Palaeobulgarica XXVIII/3*, 25–45.

материал са използвани и данните от публикации за преводаческите школи и за преводите в средновековните южнославянски земи.

Книгата съдържа две въведения, 14 глави, допълнение към публикувания от П. Пенкова речник-индекс на *Синайския евхологий*,³ лексикален индекс, пет приложения с издадени текстове, новобългарски превод на БЧ. Работата на Хр. Тончева-Тодорова е основана върху 60 ръкописа и 6 печатни издания от различен произход, датирани от XI до XVIII в. Съвсем оправдано акцентът пада върху южнославянските кодекси, в които се разпространява обемен и вариращ масив от текстове за Богоявление и се преплитат иновативни и консервативни линии дори в един препис. Едно-временно с това тези извори отразяват и особености на локални версии на византийския *Евхологий*.

Двата увода запознават с мястото на БЧ в църковната традиция и научните разработки върху него. Приведената вторична литература обаче е оскъдна и е трябвало авторката да даде препратки към повече обобщителни и енциклопедични статии за символиката на водата в старозаветните представи и в християнската култура, а също и за формирането и динамиката на самото последование. По темата съществуват огромен брой заглавия, които не могат и не е нужно да бъдат цитирани, но трябва да се посочат обзорни публикации с достатъчно изчерпателна библиография.⁴ Също така, по мое мнение, тук би следвало да се помести и част от заключението, в която се реферират изследвания върху БЧ във византийската и славянската книжнина.

В първа глава *Старобългарският Чинъ на Свато Богоявление (текстова реконструкция)* са представени общо славянските семейства на

³ ПЕНКОВА, П. 2008. *Речник-индекс на Синайския евхологий*. София: Академично издателство »Проф. Марин Дринов«.

⁴ Срв. VELKOVSKA, E. 2000. Blessing in the East. *Handbook for Liturgical Studies. Vol. IV. Sacraments and Sacramentals*. Collegeville (Minnesota): The Liturgical Press, 387–388; НЕКЛЮДОВ, К. В.; А. В. ПОНОМАРЁВ; А. А. ТКАЧЕНКО. 2005. Вода. *Православная Энциклопедия. Т. 9*. Москва: Церковно-научный центр »Православная Энциклопедия«, 133–139; ЖЕЛТОВ, М. 2005. Водосвящение. *Православная Энциклопедия. Т. 9*. Москва: Церковно-научный центр »Православная Энциклопедия«, 140–148 и цитираната там библиография, в която обаче са пропуснати две базови за славяно-византийската сфера статии, посочени тук в бел. 2; срв. също DENYSENKO, N. 2012. *The Blessing of Waters and Epiphany: The Eastern Liturgical Tradition*. Farnham and Burlington: Ashgate (reprint: New York: Routledge, 2016).

чина според първичните източници. Съвсем естествено отправна точка за труда на Тончева-Тодорова е СинЕв, единственият оцелял служебник от класическия корпус. За първи път е публикуван реконструиран текст на пълния чин по този препис, като са включени и новооткритите фрагменти. Критическият апарат към изданието съдържа варианти и прочит на неясни места с помощта на по-късни ръкописи, идентифицирани от авторката като архаични. В края са издадени базови гръцки версии на БЧ по евхологии от VIII до XIX в. (*Гръцкият текст на Чина на Свето Богоявление*).

Следващите глави на монографията се подреждат според направената от Тончева-Тодорова филиация на използваните ръкописи и издания и проследяват славянските редакции на чина. Характеристиката на различните фамилии и извори не се ограничава само до текстовите разновидности и езиковите специфики, а отчита и богослужебните указания.

В съществената част от своето изследване Хр. Тончева-Тодорова се обръща към по-късната съдба на ранните преводи, регистрирани в СинЕв. В главата *Архаична редакция на старобългарския Чинъ на Свято Богоявление* се изучават три версии, произлезли от глаголическия кодекс: в древнооруския служебник РНБ Соф. 519 (нататък РНБ 519) от XIII в., среднобългарския *Зайковски требник* (НБКМ 960; нататък ЗТ) и сръбския требник НБКМ 961 (нататък НБКМ 961) от XIV в. Изведени са общите им типологически белези и индивидуални особености в състава и лексиката, мотивирани от по-късни корекции по византийски образци. Евентуално тук авторката е можела да добави и българския ръкопис Hierosol. Slav. 12 (нататък HS 12) от XIV в.,⁵ който носи композиционните черти именно на тази редакция (например молитвата *Въшьннихъ вещьи тварь / Oí tōn áνωτάτων στουχείων τὴν κτίσιν* в пролога,⁶ съкращения брой стихове на ектенията *Хръсте ꙗже нашъ, рождъи сѧ въ ѿ-ѿломиѿ*, компактността на евхаристийната молитва *Бельи ꙗси господи*), като споделя и особеностите на двата южнославянски преписа (например включването на прехода към евхаристийната молитва за освещаване на водата към поредицата възглашения с анафора *Днес*). Голямата стойност на йерусалимския кодекс за ранното състояние на чина може да бъде потвърдена и от редица примери. В немалко четения (съсредоточени в ектенията *Хръсте ꙗже*

⁵ Издаден и анализиран от VELKOVSKA 1996: 31–54.

⁶ Според някои литургисти наличието на тази молитва е важен белег на периферна неконстантинополска практика, вж. ЖЕЛТОВ 2005: 142–143.

нашъ и в тайната молитва Господи исоче хръсте ѳдиночадъти) той се съгласува с глаголическия текст, докато останалите три източника говорят за езиково обновяване. Показателно за протографа на HS 12 е, че в пролога **Се** ко наста врьма във всички изведени от Тончева-Тодорова лексикални разлики между СинЕв, от една страна, и трите архаични требника, от друга, кодексът следва старинното четене. При вариране, зависимо най-вероятно от византийски оригинали, също отговаря на старобългарския текст, срв. $\mu\lambda\eta\sigma\iota\acute{\alpha}\zeta\epsilon\iota\ \eta\mu\acute{\iota}\nu\ / \ \acute{\epsilon}\kappa\kappa\lambda\eta\sigma\iota\acute{\alpha}\zeta\epsilon\iota\ \eta\mu\acute{\iota}\nu$ ⁷ – **привлѣжаѣтъ сѧ настъ** СинЕв, HS 12 / **вселит сѧ съ нами** ЗТ, РНБ 519, НБКМ 961; срв. и редицата, при която може да се предположи или различен гръцки оригинал, или преводаческа грешка при предаване на композита: $\acute{\rho}\epsilon\acute{\iota}\theta\rho\iota\varsigma\ \mu\upsilon\sigma\tau\iota\kappa\omicron\iota\varsigma\ / \ \acute{\rho}\epsilon\acute{\iota}\theta\rho\iota\varsigma\ \mu\upsilon\rho\omicron\lambda\upsilon\epsilon\upsilon\sigma\tau\omicron\iota\varsigma$ – **мастъни водамъ вонѣжѣнамъ / вонѣжѣи** СинЕв, HS 12 – **строуѣани вгнѣдъхновѣнными** ЗТ, РНБ 519, НБКМ 961. За разлика от този текстови раздел, в молитвата **Бѣли** ѳси господи ѳерусалимският ръкопис заема междинно място, като в някои случаи пази ранното четене (срв. двойките с архаизъм – иновация / преславизъм: **ѳвръискъ** СинЕв, HS 12 – **жидовъскъ** ЗТ, РНБ 519, НБКМ 961; **неприазнь** СинЕв, HS 12 – **дѣволъ** ЗТ, РНБ 519, НБКМ 961 и др.), в други съвпада с групата от XIII–XIV в., например $\tau\acute{\alpha}\ \sigma\pi\lambda\acute{\alpha}\gamma\chi\upsilon\alpha$ – **овъсръдование** СинЕв – **милосръдие** HS 12, ЗТ, РНБ 519, НБКМ 961, а някъде изпъква със собствен вариант: $\phi\acute{\upsilon}\sigma\iota\varsigma$ – **родитѣлство** СинЕв – **родъ** HS 12 – **ѳстъство** ЗТ, РНБ 519, НБКМ 961; $\iota\alpha\tau\rho\epsilon\acute{\iota}\alpha$ – **валство** СинЕв – **врачъство** HS 12 – **исцѣлѣние** ЗТ, РНБ 519, НБКМ 961; $\acute{\alpha}\lambda\epsilon\zeta\iota\tau\acute{\eta}\rho\iota\omicron\nu$ – **валование** СинЕв – **врачевание** HS 12 – **исцѣлѣние** ЗТ, РНБ 519, НБКМ 961; срв. и $\acute{\omicron}\zeta\epsilon\iota\ \chi\rho\iota\sigma\mu\alpha\tau\omicron\varsigma\ \epsilon\upsilon\acute{\omega}\delta\omicron\upsilon\varsigma$ – **вонѣтъ мастиж** СинЕв – **хризмож вонѣтъ** HS 12 – **вонѣни миро** ЗТ.

Трета глава *Зографският Богоявленски чин от XIII–XIV век* стъпва върху сръбския требник Зогр. 50 със следи от български извод. Според Тончева-Тодорова той съдържа най-краткия препис на чина, близък лексикално и структурно до СинЕв. Авторката доказва, че тази версия е различна от архаичната редакция, представена във II-а глава, и произлиза от апограф, пряко свързан с глаголическия. В четвърта глава *Атонска редакция на старобългарския Чинъ на Свѣто Богоявление* са разпознати свидетелите на атонската редакция – требниците Хил. 378, Хил. 169,

⁷ Разночетенията са извлечени от GOAR, J. 1730. *EYXΟΛΟΓΙΟΝ sive rituale Graecorum, complectens ritus et ordines divinae liturgiae*. Venetiis: Ex typographia Bartholomaei Javarina, с. 369 и от гръцкия текст у ТОНЧЕВА-ТОДОРОВА 2017: 44–70.

Хил. 170 (т.нар. *Требник на поп Рашо* от 1656 г.) и Зогр. 184, създадени през XV–XVII в. Въз основа на извлечените данни Тончева-Тодорова прави важен извод за приемствеността и инертния характер на литургическите книги. Според нея атонската реформа не променя изцяло богоявленските текстове, а само ги коригира основно съобразно актуални гръцки образци и състоянието на книжовния език през XIV в. Авторката също ревизира мнението на Татяна Афанасиева, че ЗТ отразява редакцията, извършена през XIV в. от българските монаси на Света гора. Направеното проучване на състава и текстовете на БЧ в този ръкопис ясно показва същностни различия спрямо последованието в требниците Хил. 169, Хил. 378 и Хил. 170. По-нататък (*Богоявленско последование в два ръкописни требника от XV–XVI век*) Хр. Тончева-Тодорова обръща специално внимание на два изолирани преписа – Хил. 167 (XV в.) и *Великия требник на киевския митрополит (Vat. Borg. Illir. 15, 1540 г.)*. В тях е поместен особен чин за причащение на светата вода, който изпълнява функциите на БЧ. Остава неясно дали тази версия отговаря на гръцки модел или е изработена на славянска почва за конкретни нужди.

С голяма важност е откритието на изследователката, че късни южнославянски ръкописи пазят старобългарски материал от зората на писмената култура на славяните (*Глаголическо наследство в ръкописни требници от XVII век*). Два български требника – НБКМ 251 от 1641 г. и НБКМ 621 от XVII в., съдържат силно архаични текстове, които би трябвало да са изпаднали от практиката след XV в. (напр. пролога **Вѣшньнихъ вѣщъи тварь, молитвата за освещаване на фиала, литанията Хръсте коже рождъи сѧ въ виолѣмѣ**). Темата за отгласите от старобългарския БЧ е доразвита в главата *Молитвата на йерусалимския патриарх Софроний в богоявленската традиция през XVII–XVIII век*. В нея Хр. Тончева-Тодорова доказва, че късни български требници от XVII в. с т.нар. *средногорски тип* писмо са съхранили корпус от молитвени текстове от най-ранната епоха. С изнесените данни за устойчивостта на многовековната писмена история на БЧ авторката въвежда важни свидетелства, че писменото битуване на глаголическите евхологични компоненти се разпростира и в късната практика в балканските средища чак до Възраждането. Специално бих подчертала, че подобен консерватизъм може да се приеме за специфичен именно за *Евхология*, защото го различава от други литургически книги, например, от химнографските сборници, чиито южнославянски представители след XV в. почти изцяло скъсват с архаичните протографи. Така са изяснени някои водещи процеси в късносредновековната българска и

сръбска книжнина – например, бих посочила извода за преднамерена архаизация през XVII и XVIII в. или пък заключенията за макрожанровите тенденции в богослужебните кодекси.

В следващите две глави разискванията засягат не само текстологични проблеми, но и въпроси как чинът се приспособява към местните условия и нуждите на вярващите. Авторката обвързва появата на съкратени версии с функционални фактори – зависимост от възможностите и нуждите на свещениците и от конкретните обстоятелства. Осма глава *Две кратки редакции на Богоявленския чин* се занимава с ранна редакция от XV в. (запазена в немалко кодекси от различен произход), и късна редакция от XVII–XVIII в. В девета глава *Късна редакция на Богоявленския чин от XVIII век* са продължени проучванията върху късната редакция въз основа на два ръкописа – *Великия требник* от 1782 г. (Хил. 383), писан в София от Маврудин Димитрович, и требник ЦИАИ 56, XVIII в., в които чинът добива силно компилативен характер чрез пресичането на различни тенденции. От една страна, в някои елементи отзвучава мощната евхологична традиция, наследена от глаголическия синайски ръкопис, от друга, той е съобразен с кодификаторските процеси в българските и в руските скриптории през XV–XVII в. и с версията във *Великия требник на митрополит Петър Могила* (1646 г.), а от трета, е обновен чрез корекции по актуален гръцки образец.

Монографията на Хр. Тончева-Тодорова допринася да бъде и по-пълноценно изяснено взаимодействието между ръкописите и ранната печатна продукция, да се хвърли светлина върху образците на издадените требници и обратно, върху последващото влияние на печатните кодекси върху ръкописите. Като цяло задълбочено са обсъдени връзките на южнославянската книжовна продукция с източнославянските издания (требниците преди и след Никоновската реформа). В 12-а глава *Старопечатната традиция и Богоявленският чин* вниманието е фокусирано върху три славянски издания със значителна роля в кодифициращите процеси на литургическите книги – *Требника на Божидар Вукович* (1540), *Молитвеника на Яков Крайков* (1570) и *Великия требник на Петър Могила* (1646).

Хр. Тончева-Тодорова с основание възприема БЧ като неделим комплекс, така, както той функционира в християнското богослужение, и изхожда от представата за неговия естествен живот в християнската култура. Тя се обръща към библейските четива, които са органична част от него. В 10-а (*Старозаветните четива в Чинът на Свато Богоявление*) и 11-а глава (*Новозаветните четива в Чинът на Свато Богоявление*) са из-

дадени с разночетения и са разгледани поотделно старозаветните и новозаветните перикопи. Авторката доказва, че паримииите пазят най-стария Кирило-Методиев превод с малки модификации, като отчита и промените, съзвучни със славянски паримейници от XII–XIV в. Колацията на новозаветните перикопи по требници и съответно, по евангелия и апостоли от различен текстови тип откроява редица съхранени архаизми в апостолския текст в архаичната редакция на БЧ, които се съгласуват със старинни представители като *Слепченски* и *Охридски апостол*.

Монографията на Хр. Тончева-Тодорова е приносна и за българската историческа граматика, особено за историческата лексикология и лексикографията. Ценна част са приложенията към всяка глава, които предоставят обработен материал за бъдещи съпоставки при проучване на българското книжовно богатство в неговите връзки с другите средновековни култури. В главата *Лексикално-семантичната дублетност в Чинъ на Свѣто Богоявление* е систематизирано лексикалното и граматическото вариране в различните редакции на последованието. Бих изтъкнала също и правилното решение на авторката на редица места да представи лексикалните редици по отделните съставки на БЧ, а не в общ речник. Така тя се придържа към модел, който е много продуктивен за богослужбни последования с неустановен текст и композиция. Лексикалните варианти са класифицирани според няколко критерия, подложени са на граматичен, словообразователен, семантичен, стилев анализ и се придружават от гръцки съответствия. Материалът е обобщен и в азбучен показалец. Изведените редици според привлечените източници всъщност са малки конкорданси, които обхващат общо 460 лексикални единици, като понякога включват дори до шест или седем славянски успоредици от преписите на един и същ текст. Богатият лексикален корпус е показателен за контекстово-синонимното утвърждаване на редица старобългарски форми, за натоварването им с нови и разнообразни конотации през следходните векове. Словната вариативност илюстрира вековните търсения на славянските книжовници към най-точните паралели на възлови християнски понятия и в този аспект е индикативна за процесите в областта на богословската и литургическата терминология. Бих посочила само, че освен вече христоматийните вариации като *демонъ* — *вѣсъ* — *неприазнь* за *δαίμων*, *попъ* — *сващеникъ* — *иереи* за *ἱερεῖς*, се регистрират и интересни редове като *объсърдование* — *милосърдиe* — *благожтровоиe* за *τὰ σπλάγχνα*, *порождение* — *вѣйтие* — *пакъвѣйтие* — *пакърождение* за *ἀναγέννησις*, *свѣтъба* — *свѣтѣни* — *осващение* — *сващение* — *очищение* за *ἁγιασμός* и др.

В края на монографичната част (*Старобългарският Чинъ на Свѣто Богоявлениѣ в славянските евхологии (изводи и обобщения)*) са очертани общите тенденции във вековния развой на чина според използваните извори и направените за тях изводи.

Приложен е и речник-индекс на новооткритата част на СинЕв, която не е влязла в изданието на П. Пенкова. Пет единици от тези нови фрагменти досега не са регистрирани в речниците на класическия старобългарски корпус. Книгата завършва с речник-индекс на определената от авторката архаична редакция на старобългарския Богоявленски чин (*Лексикален индекс към архаичната редакция*). Така лексикалните справочници могат да служат и като отправна точка за бъдещи изследвания върху други текстове в славянската книжнина и за прецизиране на дейността на средновековните преводачески центрове на Балканите.

Несъмнена е и извороведската стойност на труда на Тончева-Тодорова, тъй като са разкрити непознати или слабо известни досега първични източници и е издаден немалък корпус от старобългарски текстове, придружени от византийски паралели и критически апарат. Публикувани са почти всички проучени редакции: архаичната, атонската, текста по требник НБКМ 251 от XVII в., ранната (XV в.) и късната (XVII–XVIII в.) съкратена версия, Зографският – чин от XIII–XIV вв., молитвата на патриарх Софроний Йерусалимски по *Требника на Димитър Йованович* (XVII в.) и др. Приносен момент е и преводът на съвременен български език на *Богоявленското последование* според един от най-представителните за карловско-аджарската група кодекси от XVII в., № 115(138) от Народната библиотека »Иван Вазов« в Пловдив, създаден и илюстриран от известния книжовник Аврам Димитриевич през 1674 г.

Забележка може да се отпрати към структурата на книгата, която в сегашния си вид е твърде сегментирана. По-добре би било, ако на принципа на субординацията авторката беше обединила материала в по-големи глави (текстология, редакции и версии; проучване на отделни компоненти на чина; лексикално изследване) и в тях като подглави се вместят сегашните.

И така, монографията на Хр. Тончева-Тодорова предлага сравнително пълна текстологична картина за *Богоявленския чин* в славянското Средновековие от най-ранния период до относителното му стабилизиране, като маркира възловите етапи в неговия развой и въз основа на надежден кръг извори внася важни корекции в досегашните виждания за историята на последованието в славянския свят. Погледнато в по-общ социо-кул-

турен план, изследването обогатява и детайлизира научните представи за средновековната южнославянска преводна литература, за механизмите на нейното развитие, за отношенията ѝ с източнославянската писмена култура. Чрез честото препращане от средновековните състави и текстове към съвременното състояние на последованието, използвано от Българската православна църква, се разкриват и корените на днешната богослужебна практика.

МАРИЯ ЙОВЧЕВА

Vanja STANIŠIĆ, *Pis'mo između jazykom i kul'turoj*, Mir filosofii, Moskva 2018., 255 str.

Sukladno potrebama suvremenog doba za jednostavnom i brzom dostupnosti, nova knjiga Vanje Stanišića, profesora indoeuropeistike i paleoslavistike s beogradskog Filološkog fakulteta, izaziva veliku pozornost među povjesničarima pisanja prije svega. U paleoslavističkim krugovima ona pobuđuje i veće zanimanje, ponajprije zato što joj je autor vrlo ugledan jezikoslovac-indoeuropeist slavističke specijalnosti, vrlo dobro upućen u grafolingvističke probleme koji se protežu kroz razvoj ćiriličke i glagoljske pismenosti, na široku prostoru, u različitim varijetetima.

Raznorodnost osnovnih pismovnih jedinica (koje u alfabetskim pismenostima nazivamo grafemima) autor uvijek smješta u civilizacijski/kulturološki kontekst izrazito se protiveći nadmetanjima kroz funkcionalnu perspektivu: svaka civilizacija dakle razvijala je onakvo pismo kakvo je za razvoj dotične kulture bilo potrebno. Dok s jedne strane pisma stoji društveni kontekst u široku dijapazonu, s druge stoji jezik koji vizualna sredstva trebaju fiksirati. Put od crteža do slovnog znaka zbiva se u tim okvirima. U uvodnom dijelu Stanišić donosi pregled osnovne literature koja tipološki razvrstava pisma, od I. Thaylora (1883.), H. Jensena (1935./1958.), D. Diringera (1948./1968.), A. Moorhousea (1953.), dok osobitu pozornost usmjeruje prema teorijskim postavkama I. Gelba (1952./1963.) koji je povijest pisma uokvirio u širu teoriju pisanja nazvavši je *gramatologijom*. Navode se i kasnija pismoslovna djela, koja odražavaju u razmatranju tok humanistike u drugoj polovici XX. stoljeća (J. Derrida 1969, J. Goody 1986, R. Harris 2000 itd.), s time da se najveća metodološka priljubljenost zamjećuje s (post)strukturalizmom (P. Daniels, A. M. Kondratov).